

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

ΘΑΝΑΤΟΙ ΑΠΟ ΠΕΙΝΑ ΣΤΗ ΣΥΡΟ, 1941-1944 Μύθοι και πραγματικότητες¹

Ἡ Σύρος παρουσιάζει μιὰ ἰδιαιτερότητα σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας: ἔχει ἓνα συμπαγὲς καθολικὸ πληθυσμὸ ὁργανωμένο σὲ δικό του δῆμο. Οἱ καθολικοὶ κάτοικοι ἀποτελοῦσαν τὴ συντριπτικὴ πλειοψηφία τοῦ νησιοῦ, ὅταν, ἀμέσως μετὰ τὸ 1821, ἔφθασαν στὰ παράλια του οἱ πρόσφυγες τῆς Ἑπανάστασης: Χιώτες, Σμυρνιοὶ καὶ πολλοὶ ἄλλοι. Αὐτοὶ ἔφτιαξαν, μὲ τὰ ἐπιχειρηματικά τους κυρίως ἐφόδια, τὴν Ἑρμούπολη καί, ἐκμεταλλευόμενοι τὴ συγκυρία τοῦ Ἀγώνα καὶ τὴν κεντρικὴ θέση τῆς Σύρου στοὺς ἐμπορικοὺς δρόμους Ἀνατολῆς - Δύσης, κατέστησαν τὴν πόλη τους, γιὰ πολλὲς δεκαετίες, τὸ σπουδαιότερο οἰκονομικὸ καὶ τὸ κατ' ἐξοχὴν ὀδικτὸ κέντρο τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους.

Οἱ καθολικοὶ δέχθηκαν κατ' ἀρχὴν τοὺς πρόσφυγες στὴ γῆ τους, ἀλλὰ ἀντέδρασαν ὅταν εἶδαν νὰ φουντώνει μιὰ νέα πόλη πρὸς τὸ δυναμισμό της φαινόταν νὰ τοὺς ἀπειλεῖ ἡμεῖς. Γιὰ νὰ διατηρήσουν τὴν ἰδιαιτερότητα τους, ἐπέλεξαν τὸν αὐτομονωτισμὸ: περιορίστηκαν αὐστηρὰ στὸ συνοικισμό τους καὶ ἐνέτειναν, ἀκόμη περισσότερο, τὴ στρόφι τους στὴ γεωργία. Ὅλη ἡ ὑπαιθρος χώρα τοὺς ἀνῆκε καὶ στὴν καλλιέργεια τῆς ἐπιδόθηκαν συστηματικότερα.

Διαμορφώθηκαν, ἔτσι, δύο κόσμοι, ὁ ἓνας διπλὰ στὸν ἄλλο, ποὺ τοὺς χωρίζαν ὄχι μόνο τὸ θρησκευτικὸ δόγμα ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικὲς οἰκονομικὲς καὶ πολιτισμικὲς διαφορὲς. Ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τους, τουλάχιστον ὡς τὰ τέλη τοῦ 19οῦ αἰῶνα, δὲν ἦταν εὐκόλη, ἐνῶ δὲν ἔλειψαν περιπτώσεις ἀντιπαραθέσεων καὶ συγκρούσεων. Στὶς ἀρχὲς κυρίως τοῦ αἰῶνα μας διευρύνθηκε ὁ ἀριθμὸς τῶν καθολικῶν Συριανῶν ποὺ εἶχαν καταστήματα στὴν κάτω πόλη, τὴν Ἑρμούπολη δηλαδή, ἐνῶ ἄλλοι δούλευαν, κυρίως γυναῖκες, στὰ τότε ἀκμάζοντα ἐργοστάσια ὑφαντουργίας. Οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις πύκνωσαν. Στὸ ἐπίπεδο, ὡστόσο, τῶν κοινωνικῶν σχέσεων, ἰδιαίτερα τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο φύλων, οἱ ἀπαγορεύσεις ποὺ ἐπέβαλλαν οἱ ἀντίστοιχες ἐκκλησιαστικὲς ἀρχὲς καὶ στὶς δύο πλευρὲς ἦταν, μέχρι πρόσφατα, ἀσφυκτικὲς².

1. Ἡ πρώτη μορφή τοῦ παρόντος κειμένου ἀνακοινώθηκε στὸ συνέδριο ποὺ ὁργάνωσαν (Ἀθήνα, 3-4 Μαΐου 1996) τὰ Ἀρχεῖα Σύγχρονης Κοινωνικῆς Ἱστορίας μὲ θέμα “Ἀρχεὶακὲς διαθέσιμότητες καὶ σύγχρονη κοινωνικὴ ἱστορία”.

2. Γιὰ τὶς σχέσεις καθολικῶν-ὀρθοδόξων στὴ Σύρο, κυρίως κατὰ τὸ 19ο αἰῶνα, βλ. σύντομα Christos Loukos, “La petite ville face à la grande: le cas d’Ano Syra au XIXe siècle”,

Στο ερώτημα αν οι Ίταλοι κατακτητές, καθολικοί τὸ θρήσκευμα, φέρθηκαν εὐνοϊκότερα στοὺς καθολικούς κατοίκους τῆς Σύρου ἀπ' ὅ,τι στοὺς ὀρθόδοξους, οἱ ἀπαντήσεις τῶν Συριανῶν ποὺ ἐζήσαν τὰ δραματικά γεγονότα τῆς Κατοχῆς δὲν θὰ ἦταν ὁμοιόμορφες. Ἡ διάσταση αὐτὴ στὴν ἐκτίμηση τοῦ πρόσφατου παρελθόντος φάνηκε ἐντονότερα ἀπὸ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ προκάλεσε πρόσφατο (1991) ἀφιέρωμα τοπικοῦ περιοδικοῦ στὰ χρόνια 1941-1944³.

Στὸ ἀφιέρωμα αὐτό, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἐξαρθεῖ ἡ κοινὴ μοῖρα ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ παρασιωπηθοῦν οἱ ἀντιπαλότητες, ποὺ ὅμως ἦταν πραγματικότητα στὶς σχέσεις τῶν δύο κοινοτήτων, παρουσιάστηκαν ἀριθμοὶ καὶ ἀφηγήσεις ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ δείξουν ὅτι οἱ ἀνθρώπινες ἀπώλειες λόγω τῆς πείνας ἦταν περισσότερες ἀναλογικὰ στοὺς καθολικούς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτοὶ ἔλεγχαν τὴν ἀγροτικὴ παραγωγὴ τοῦ νησιοῦ⁴. Αὐτὲς οἱ ὑπερβολές, ποὺ σὲ μεγάλο βαθμὸ ὀφείλονται σὲ ἱστορικὸ ἐρασιτεχνισμό, καὶ ὁ δύσκολα κρυπτόμενος ἀπολογητικὸς χαρακτήρας τοῦ ἀφιερώματος στὸ λεπτό αὐτὸ ζήτημα, ἔδειξε ἀκριβῶς ὅτι στὶς συνειδήσεις πολλῶν σύγχρονων Συριανῶν τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μὲ τὸν κατακτητὴ ἔχει μὲν ἀπώσθη, δὲν ἔχει ὅμως ξεχαστεῖ, ὅταν μάλιστα παραμένουν ἐντονες οἱ ἀναμνήσεις μιᾶς πραγματικῆς ἐκατόμβης⁵.

Τὸ μέγεθος τῆς ἐκατόμβης δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Δίνω ἐνδεικτικὰ κά-

³ *Ἀριάνη*, τ. 7 (1994), σσ. 151-164. Για τοὺς καθολικούς φεικότερα, βλ. Ἀ. Δοξακάκης, *Ἡ Σύρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας*, Ἐρμούπολη 1948· Μ. Ν. Ροῦσσος-Ματθαίου, *Syros sacra. Θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς Σύρου*, Ἀθήνα 1993.

3. *Συριανὰ γράμματα*, τχ. 15 (Ἰούλιος 1991), ἀφιέρωμα: “Ἡ Σύρος κατὰ τὴν ἰταλογερμανικὴ Κατοχὴ (5.5.1941-10.10.1944). Πενήντα χρόνια ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ συριανοῦ λαοῦ στὴν ὑπέριστα δοκιμασία”.

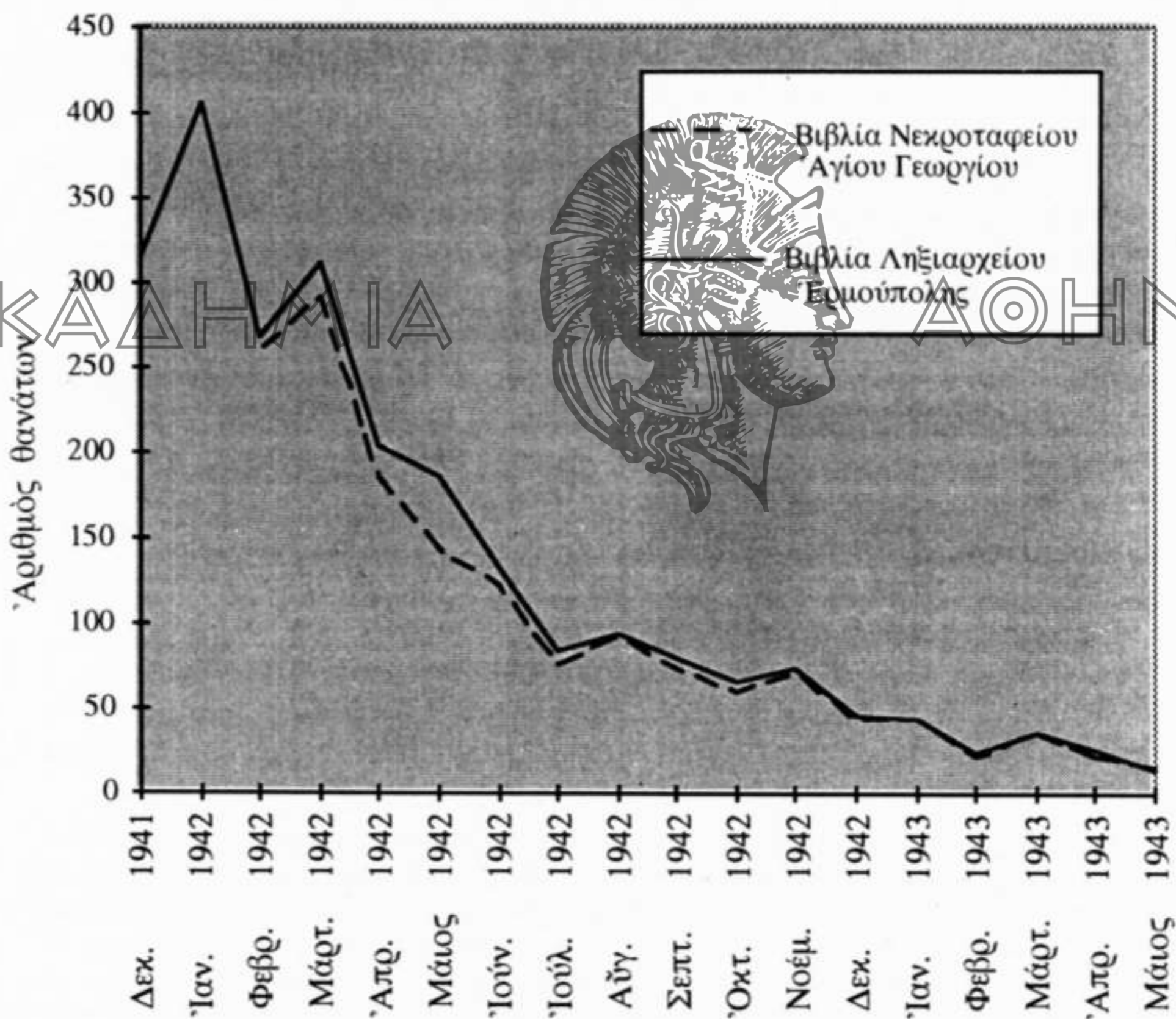
4. Δ. Β. Βαρθαλίτης, “Ἡ κίνηση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σύρας κατὰ τὴν Κατοχὴ”, *Συριανὰ γράμματα*, τχ. 15 (Ἰούλιος 1991), σσ. 251-252· Τέτα Β. Βαρθαλίτη, “Κατοχικὲς ἀναμνήσεις”, *ὁ.π.*, σ. 226: “Οἱ χωρικοὶ τοῦ Μάνα καὶ τῆς Βάρης πεθαίνανε πιὸ πολὺ ἀπὸ τοὺς Ἐρμούπολίτες”· [Ἀνώνυμος], “Ἀναστέναξε ἡ Βάρη ἀπὸ τὸ ξύλο στὴν Κατοχὴ”, *ὁ.π.*, σ. 224: “Μᾶς ὑποχρέωναν νὰ κοιμόμαστε νωρὶς τὸ βράδυ καὶ ἐρχόντουσαν οἱ Ἱταλοὶ καὶ μᾶς κλέβανε τὰ προϊόντα μας γιὰ νὰ τὰ πᾶνε στὶς γκόμενές τους στὴν Ἐρμούπολη”· “Ἡ μαρτυρία ἐνὸς Συριανοῦ Καθολικοῦ κληρικοῦ. Ἀπὸ τὶς ἀναμνήσεις τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Τήνου Ἰωάννη Περγῆ”, *ὁ.π.*, σ. 233: “Καλύτερη μεταχείριση εἶχαν οἱ Ὀρθόδοξοι καὶ οἱ Ἐρμούπολίτες ἀπὸ τοὺς Καθολικούς καὶ τοὺς χωρικούς. Δὲν ἔδειξαν καμία προτίμηση στοὺς Καθολικούς οἱ κατακτητές. Συχνὰ παραπονιόμαστε, διότι δὲν μᾶς ἔδιναν τὰ ἴδια, ἀλλὰ λιγότερα... Δὲν ἦταν οἱ Καθολικοὶ ποὺ πηγαίνανε στὶς διασκεδάσεις καὶ στὰ τσάγια τῶν κατακτητῶν. Κανένας Καθολικὸς Συριανὸς δὲν πλούτισε ἢ ἀπόκτησε κάποια θέση αὐτὴ τὴν περίοδο”.

5. Στὸ πρόσφατο δημοσίευμα τοῦ Δημήτρη Ν. Χάλαρη, *Τὰ Κατοχικά*, τ. Α' - Β', Ἀθήνα, Σ. Βογιατζῆ καὶ Σία, 1997, ἐπιχειρεῖται, κατὰ κάποιο τρόπο, ἓνας ἀντίλογος στὸ παραπάνω τεῦχος τῶν *Συριανῶν γραμμάτων*. Μὲ τὸν ἴδιο ὅμως ἱστορικὸ ἐρασιτεχνισμό. Παρόλα αὐτά, καὶ τὰ δύο δημοσιεύματα παρέχουν ποικίλα στοιχεῖα καὶ μαρτυρίες ποὺ μποροῦν νὰ ἀποτελέσουν χρήσιμο ὕλικὸ γιὰ ὑποθέσεις ἐρευνας.

ή πρωτεύουσα¹⁰. Στη Σύρο, όμως, οί αντιπαλότητες του παρελθόντος έδωσαν άλλο περιεχόμενο στις πράξεις και τις συμπεριφορές.

Θά μπορούσε νά διατυπωθεῖ ἡ ακόλουθη ἐρώτηση: πῶς προήλθαν αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν θανάτων καὶ ἂν, καὶ σὲ ποιοῦ βαθμῷ, εἶναι ἀξιόπιστοι. Ἐχῶ χρησιμοποιήσει μέχρι στιγμῆς τὰ ληξιαρχικά βιβλία τῶν δήμων Ἑρμούπολης καὶ Ἄνω Σύρου· δὲν συμβουλευθήκα ἀκόμη τὰ ἀντίστοιχα βιβλία τῶν κοινοτήτων καὶ τῶν ἐκκλησιῶν. Τὰ ἐλλείποντα στοιχεῖα κάλυψε, σὲ μεγάλο βαθμῷ, τὸ δημοτικό ἀρχεῖο, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, ὑπάρχουν πιστοποιητικά θανάτου τῶν ἱατρῶν τῆς πόλης, βεβαιώσεις ἀπορίας τῶν κληρικῶν γιὰ δωρεάν ταφή, κατα-

Δηλωθέντες θάνατοι στὸ Ληξιαρχεῖο καὶ τὸ Νεκροταφεῖο Ἑρμούπολης

10. Βλ. πρόχειρα Μ. Mazower, *Στὴν Ἑλλάδα τοῦ Χίτλερ. Ἡ ἐμπειρία τῆς Κατοχῆς*, Ἀθήνα, Ἀλεξάνδρεια, 1996, ὅπου στίς σσ. 76-78 καὶ γιὰ τὴ Σύρο. Βλ., ἐπίσης, Γ. Μαργαρίτης, *Ἀπὸ τὴν ἡττα στὴν ἐξέγερση. Ἑλλάδα: ἀνοιξη 1941 - φθινόπωρο 1942*, Ἀθήνα, Ὁ Πολίτης, 1996.

στάσεις ένταφιασθέντων απόρων, δελτία αποθεμάτων τροφίμων, μέτρα για την πρόληψη επιδημιών, πληροφορίες για την κατασκευή νέου χώρου στο νεκροταφείο ό οποίος έπειγόντως διευθετήθηκε για να καλύψει τις πιεστικές ανάγκες, ή τύχη των κρατουμένων στις φυλακές, κλπ.¹¹

Η τεχνική υπηρεσία του δήμου Έρμούπολης κατάρτισε αναλυτικά διαγράμματα όπου παρακολουθούνται, μέρα με τη μέρα οί θάνατοι από τὸ Δεκέμβριο 1941 ὡς καὶ τὸ Μάιο 1943. Τὰ διαγράμματα, ἐκτὸς ἀπὸ λίγες περιπτώσεις, εἶναι δύο γιὰ κάθε μήνα: στὸ ἓνα, ὅπου ἡ καμπύλη τῶν θανάτων δηλώνεται με κόκκινο μολύβι, τὰ στοιχεῖα ἔχουν ἀντληθεῖ ἀπὸ τὰ ληξιαρχικά βιβλία· στὸ ἄλλο ἡ καμπύλη εἶναι με μπλὲ καὶ οἱ πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὰ βιβλία τοῦ νεκροταφείου. Συνδυασμός, προφανῶς, πηγῶν, γιὰ νὰ ἐξακριβωθοῦν τὰ πραγματικά δεδομένα. Οἱ διαφορὲς τῶν δύο αὐτῶν μαρτυριῶν εἶναι, τὶς περισσότερες φορές, σχετικὰ μικρὲς¹².

Μὲ δυὸ λόγια, ὅλος ὁ πλοῦτος ἐνὸς δημοτικοῦ ἀρχείου ποὺ τὴν ἔλλειψή του αἰσθανόμαστε ἔντονα ὅταν ἀναφερόμαστε στὴν Ἀθήνα¹³.

11. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὶς ἐνότητες τοῦ ΔΑΕ: Δ/Ε/Θάνατοι/6, 8, 9, 11· Ι/Δημοτικὸ Νοσοκομεῖο/10, 12· Ι/Δημόσια Ὑγεία/8, 10· Ο/Β/Αποθέματα-επιπολισμός/4, 5, 6, 7.

12. Δίνονται ἀναλυτικὰ οἱ ἀριθμοὶ τῶν θανάτων βάσει τῶν ὁποίων καταρτίσθηκε τὸ παραπάνω διάγραμμα:

Βιβλία				Βιβλία			
Νεκροταφείου				Νεκροταφείου			
Ἀγίου Γεωργίου				Ἀγίου Γεωργίου			
Ἑρμούπολεως				Ἑρμούπολεως			
Δεκ.	1941	-	316	Σεπτ.	1942	75	81
Ἰαν.	1942	-	407	Οκτ.	1942	61	67
Φεβρ.	1942	261	269	Νοέμ.	1942	73	74
Μάρτ.	1942	293	312	Δεκ.	1942	45	47
Ἀπρ.	1942	187	205	Ἰαν.	1943	45	44
Μάιος	1942	144	186	Φεβρ.	1943	22	25
Ἰούν.	1942	122	133	Μάρτ.	1943	36	37
Ἰούλ.	1942	76	84	Ἀπρ.	1943	23	26
Αὐγ.	1942	92	95	Μάιος	1943	17	15
						1572	1700

Στὴ δεύτερη στήλη δὲν ὑπολογίστηκαν κατὰ τὴν πρόσθεση οἱ μῆνες Δεκ. 1941 καὶ Ἰαν. 1942. Τὰ διαγράμματα βλ. ΔΑΕ, Δ/Ε/Θάνατοι/10. Δύο ἐπὶ πλέον διαγράμματα, σχεδιασμένα με βάση μόνο τὰ βιβλία τοῦ ληξιαρχείου, μᾶλλον εἶναι τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Σεπτεμβρίου 1943. Ἡ δική μου μέτρηση τῶν ληξιαρχικῶν πράξεων ὁδηγεῖ σὲ μικρὲς διαφοροποιήσεις, οἱ ὁποῖες ὅμως δὲν τροποποιοῦν τὶς γενικότερες τάσεις ποὺ ἐδῶ περιγράφονται.

13. Γιὰ μιὰ πρώτη προσέγγιση τῶν θανάτων ἀπὸ πείνα στὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιά κατὰ τὴν Κατοχή, βλ. V.G. Valaoras, "Some effects of famine on the population of Greece", *The Milbank Memorial Fund Quarterly*, τ. 24/3 (Ἰούλιος 1946), κυρίως σσ. 215-225. Ἡ πρωτοποριακὴ αὐτὴ ἐργασία δὲν φαίνεται, τουλάχιστον ὡς πρὸς τὴν Ἀθήνα καὶ τὸν Πειραιά, νὰ εἶχε συνέχεια.

Ἡ Σύρος καὶ οἱ Κυκλάδες γενικότερα διαθέτουν γιὰ τὴν περίοδο 1941-1943 καὶ τὴ μαρτυρία ποὺ ἄφησε γι' αὐτὲς ὁ κατακτητής. Τὸ Ἰταλικὸ Ἀρχεῖο Κατοχῆς, μὲ τὴν πολυμορφία του, ἐπιτρέπει καὶ μιὰ ἄλλη ὀπτική γωνία γιὰ τὰ κρίσιμα αὐτὰ χρόνια, ὅταν δοκιμάστηκαν ὄχι μόνον οἱ ζωὲς ἀλλὰ καὶ οἱ σχέσεις τῶν ἀνθρώπων¹⁴.

Ἀπὸ τοὺς ἀριθμούς, ἃς ἔλθουμε τώρα στοὺς ἀνθρώπους καὶ ἃς δοῦμε ποιοὶ ἦταν αὐτοὶ ποὺ σὲ τόσο ὑψηλὰ ποσοστὰ πέθαναν στὴ Σύρο τὸ χειμῶνα κυρίως τοῦ 1941-1942. Ἐνα δεῖγμα ληξιαρχικῶν πράξεων, τοῦ Ἰανουαρίου 1942, ἐπιβεβαιώνει ὅ,τι γνωρίζαμε ἀπὸ ἀντίστοιχες περιπτώσεις¹⁵. Πλήττονται κυρίως οἱ μεγάλες ἡλικίες: οἱ θανόντες πάνω ἀπὸ 50 ἐτῶν φθάνουν τὸ 60-70% τοῦ συνόλου¹⁶, καὶ μεταξὺ αὐτῶν οἱ ἄντρες εἶναι τὰ 3/5 περίπου. Τὰ βρέφη ἐκπροσωποῦνται μὲ χαμηλοὺς ἀριθμούς.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἄνδρες ἡλικίας 20-40 ἐτῶν εἶναι ἐργάτες. Στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκει, στὸ δεῖγμα μας, τὸ 1/4 περίπου τῶν θανόντων στὴν Ἑρμούπολη. Πρόκειται, προφανῶς, γιὰ ἐργαζόμενους στὴ βιομηχανία καὶ τὸ λιμάνι. Οἱ ὑπόλοιποι δὲν φαίνεται νὰ βρίσκονται σὲ πολὺ καλύτερη οἰκονομικὴ κατάσταση: ὑδροχρωματιστές, στιλβωτὲς, ἐπαγγελματιῶν, βυρσοδέψης, ἀχθοφόρος, τελωνοφύλακας, λεμβοῦχος, θηρῶν, καπνοπώλης, συνταξιούχος καὶ μαζί μὲ αὐτοὺς ἑπτὰ ἐπαίτες (4 ἄνδρες, 3 γυναῖκες). Ἡ πάντελής ἀπουσία οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ ισχυρῶν εἶναι ἐντόνα αἰσθητὴ. Τὸ ὄνομα ἔμπορος, γιὰ παράδειγμα, δὲν συναντᾶται, σὲ μιὰ πόλη ἐμπόρων, καθόλου. Μιὰ σαφὴς ἀνισότητά ἀπέναντι στὸ θάνατο ποὺ θυμίζει πολὺ τὶς περιόδους τῶν μεγάλων ἐπιδημιῶν. Ἡ ἀνισότητά αὐτὴ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐντονη παρουσία τῶν υποβαθμισμένων συνοικιῶν στοὺς καταλόγους τῶν νεκρῶν¹⁷.

Τὸ σκηνικὸ δὲν εἶναι διαφορετικὸ στὴν Ἀνω Σύρο: ἑπτὰ στοὺς 39 θανόντες τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1942 δηλώνονται ὡς ἐργατικοὶ καὶ οἱ περισσότεροι εἶναι

14. Ἐπέμεινα λίγο στὴν παρουσίαση τῶν πηγῶν. Συμφωνῶ, φυσικά, ὅτι οἱ πηγὲς δὲν μιλοῦν μόνες τους, ἀλλὰ ἀπαντοῦν στὰ ἐρωτήματα ποὺ τοὺς θέτουμε. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ λόγος εἶναι γιὰ ἀρχεϊκὲς διαθεσιμότητες, θὰ ὑποστήριζα ὅτι ὑπάρχουν ἀρχεϊκά σύνολα ποὺ ἂν ὁ ἱστορικός ἀγνοήσει τὸ ἀνάπτυγμα τῶν πληροφοριῶν τους ἢ χρησιμοποιήσει μόνον ἐπιλεκτικὰ κάποιες μόνον ἀπ' αὐτὲς, κινδυνεύει, ὅσο θεωρητικὸ ὄπλισμό καὶ ἂν διαθέτει, νὰ δώσει μονοσήμαντες ἐρμηνεῖες, μιὰ ὄψη τῆς πολὺπλοκης πραγματικότητας.

15. Βλ. κυρίως Violetta Hionidou, "The demography of a Greek famine: Mykonos, 1941-1942", *Continuity and Change*, τ. 10/2 (1995), σσ. 290-293.

16. Δήμαρχος Ἑρμουπόλεως πρὸς Στρατιωτικὴ Διοίκηση Κυκλάδων, 24.1.1942: ANK, IAK, φακ. 209: Ἀπὸ 1-24 Ἰανουαρίου 1942 πέθαναν στὴν Ἑρμούπολη 321 ἄτομα. Ἀπὸ αὐτά, 34 ἦταν ἡλικίας μέχρι 15 ἐτῶν, 59 μέχρι 40 καὶ 228 ἄνω τῶν 40 ἐτῶν.

17. "Κατάστασις ἐνταφιασθέντων ἀνέργων" (1.1.1942-10.1.1942): ΔΑΕ, Ι/Νεκροταφεῖο /9.

μικρῆς σχετικὰ ἡλικίας¹⁸. Ἄλλα ἐπαγγέλματα τῶν νεκρῶν: ὑποδηματοποιός, ράπτης, κρεοπώλης, λεβητοποιός, συνταξιούχος, γεωργός. Φτωχοί, ἐπομένως, πού φαίνεται ὅτι ἐπλήγησαν γιά τοὺς ἴδιους σχεδόν λόγους μὲ τοὺς Ἑρμουπολίτες: ἀνεργία, ἔνδεια, ἀδυναμία ἐξεύρεσης βασικῶν εἰδῶν διατροφῆς. Τὸ γεγονός ὅτι ἦταν καθολικοὶ δὲν φαίνεται νὰ τοὺς βοήθησε. Μπορεῖ μόνο νὰ υποστηριχθεῖ ὅτι ἓνα τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἄνω Σύρου κατεῖχε ἐνδεχομένως κάποια ἀγροτεμάχια ἢ εἶχε συγγενικὲς σχέσεις μὲ τοὺς κατοίκους τῶν χωριῶν καὶ μπόρεσε, ἔτσι, νὰ ἀπαλύνει κάπως τὴ θέση του καὶ νὰ ἀποφύγει τοὺς πολλοὺς θανάτους πού ὑπέστησαν οἱ στερημένοι ἀπὸ τέτοιες ἀντισταθμίσεις συμπολίτες τους. Ἐξηγεῖται, κατὰ συνέπεια, καὶ ἡ διαφορὰ μεταξὺ Ἑρμούπολης καὶ Ἄνω Σύρου στὸ ποσοστὸ αὐξησης τῶν θανάτων σὲ σύγκριση μὲ τὸ 1941. Συγκεκριμένα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1942 πέθαναν στὴν Ἄνω Σύρο 6 φορές περισσότεροι ἀπ' ὅ,τι τὸ 1941. Γιά τὴν Ἑρμούπολη, ὁ ἀντίστοιχος ἀριθμὸς εἶναι 11 φορές περισσότεροι¹⁹.

Οἱ θάνατοι μειώθηκαν σταδιακὰ μέσα στὸ 1942. Ὡστόσο, φαίνεται ὅτι ἔγιναν ἐπιλεκτικοὶ γιά τὶς πολὺ μικρὲς ἡλικίες (ἄρρεφιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον) καί, κυρίως, γιά τοὺς ἐφήβους καὶ τὶς ἡλικίες 20-30 ἐτῶν, πού θερίζονταν τώρα ἀπὸ τὴ φυματίωση, φυσικὴ συνέπεια τῆς ἐξασθενίσσης τῶν ὁργανισμῶν. Ἡ παρακολούθηση ὅλων τοῦ φαινομένου τῶν θανάτων, καθὼς καὶ τῶν γεννήσεων²⁰ καὶ γαμῶν, ξεφεύγει ἀπὸ τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Ἐντάσσεται κι αὐτὸ σὲ μιὰ εὐρύτερη ἐρευνητικὴ προσπάθεια πού στοχεύει νὰ δεῖ συνολικὰ πῶς ἡ κοινωνία τῆς Σύρου βίωσε τὸν μείζονα καταναγκασμὸ τῆς ξενικῆς κατοχῆς²¹.

Ἦταν πολλὰ τὰ αἷτια πού προκάλεσαν τὴν πείνα στὴ Σύρο καὶ μόνον ἂν ἐξετασθοῦν στὴ διαπλοκὴ τους μπορεῖ νὰ φανεῖ ἡ δραστικὴ τους ἐπενέργεια στοὺς κατοίκους: ἡ μικρὴ σὲ σύγκριση μὲ τὸν πληθυσμὸ παραγωγὴ βασικῶν

18. Πβλ. ἐπιστολὴ τοῦ ἐπισκόπου Ἄνω Σύρου πρὸς τὸν διοικητὴ τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων, 3.1.1942: “Πεθαίνουν κυρίως οἱ ἄνδρες, οἱ ἐργάτες”: στὸ ἀνώνυμο ἄρθρο “Ὁ ρόλος τοῦ Ἐπισκόπου Ἀντωνίου-Γρηγορίου Βουτσίνου”, *Συριανά γράμματα*, ὁ.π., σ. 280.

19. Στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία καὶ τῶν δύο δήμων.

19. Στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ληξιαρχικὰ βιβλία καὶ τῶν δύο δήμων.

20. Βλ. ἔκθεση τοῦ διευθυντῆ τοῦ Ὑγειονομικοῦ Κέντρου Κυκλάδων, 14.4.1942: ΔΑΕ, Ι/Δημόσια Ὑγεία/8: ἐνῶ τὸν Ἰανουάριο, Φεβρουάριο καὶ Μάρτιο τοῦ 1942 οἱ γεννήσεις ἦταν 38, 39 καὶ 27, τοὺς ἀντίστοιχους μῆνες τοῦ 1940-1941 ἔφθαναν τὶς 45-55 κατὰ μῆνα. Βλ. ἐπίσης Hionidou, ὁ.π., σσ. 288-290· E. Kolodny, *La population des îles....*, ὁ.π., τ. Β', σ. 614: ὁ μέσος ὁρος τῆς γεννητικότητας ἔπεσε ἀπὸ 21,4 ο/οο πού ἦταν στὰ ἔτη 1936-1940 σὲ 16,2 κατὰ τὸ 1941-1942· καὶ ἡ ἀντίστοιχη θνησιμότητα ἀνῆλθε ἀπὸ 16,6 σὲ 79,7 ο/οο.

21. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ ἐντάσσεται στὸ ἐρευνητικὸ πρόγραμμα “Ἡ πόλη στοὺς νεότερους χρόνους” τοῦ Ἰνστιτούτου Μεσογειακῶν Σπουδῶν.

ἀγαθῶν δὲν μπόρεσε, λόγω τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν συμμάχων καὶ ἄλλων ἐμποδίων πού ἔφερε ὁ πόλεμος, νὰ καλυφθεῖ μὲ εἰσαγωγές· οἱ Ἴταλοί, μὲ τὴν παρουσία τους καὶ τὶς διαρπαγές τους, μείωσαν ἀκόμη περισσότερο τὰ διαθέσιμα ἀγαθὰ· ἡ διακοπὴ πλήθους ἐργασιῶν ἄφησε μεταξὺ τῶν φτωχότερων στρωμάτων πολλοὺς ἀνέργους, οἱ ὅποιοι γρήγορα ἐξάντλησαν τὰ ἀποθέματά τους καὶ τὰ τυχόν περιουσιακὰ τους στοιχεῖα πού θὰ μπορούσαν νὰ ἀνταλλάξουν μὲ τρόφιμα· ἡ αἰσχροκέρδεια καὶ ἀδιαφορία τῶν ἐχόντων· ἡ μαύρη ἀγορά· ἡ διαταραχὴ, λόγω τῆς παρουσίας ξένου κατακτητῆ, τοῦ κοινωνικοῦ ἵστού, γεγονὸς πού ἐμπόδισε νὰ ἐκδηλωθοῦν κάποιες ἀλληλεγγυότητες, οἱ ὁποῖες, ἐνδεχομένως, νὰ εἶχαν ὑπάρξει μέσα σὲ ἄλλο πολιτικὸ πλαίσιο²².

Ἡ ραγδαία ἐπιδείνωση τῶν συνθηκῶν διαβίωσης ξάφνιασε τοὺς ἀσθενέστερους· τοὺς βρῆκε ἀπροετοίμαστους γιὰ μακρόχρονη μάχη μὲ τὴ στέρηση. Καὶ πρὶν προλάβουν νὰ ξεπεράσουν, οἱ περισσότεροι, τὶς ἀναστολές πού ὑπαγόρευε ἡ ἀξιοπρέπειά τους καὶ νὰ ἐπιδοθοῦν σὲ κάποιες αὐτοάμυνες, καταβλήθηκαν ἀπὸ τὸν θάνατο.

Οἱ εὐποροὶ, ἀντιθέτως, μπόρεσαν ἐγκαίρως νὰ σχηματίσουν τὰ ἀναγκαῖα, ἔστω καὶ μικρά, ἀποθέματα. Ὁ πλοίαρχος Θεόδωρος Ἰ. Καρακαλᾶς, τὸν ὁποῖο οἱ Ἴταλοί τοποθέτησαν τὸ 1942 στὴ θέση τοῦ προέδρου τῆς Διοικούσας Ἐπιτροπῆς τοῦ Δήμου Ἑρμουπόλεως, δήλωσε, τὸν Οκτώβριο 1941, ὅτι διέθετε:

4 ὀκ. ἄλευρα
6 ὀκ. ὀσπρία ξερὰ
19 ὀκ. λάδι
4 ὀκ. ζάχαρη

1 ὀκ. βούτυρο
6 ὀκ. σταφίδα
4 ὀκ. σαποῦνι²³

Ὁ συμβολαιογράφος Γεώργιος Λ. Ἀθανασούλιας δήλωσε, τὶς ἴδιες μέρες, τὰ ἀκόλουθα:

8 ὀκ. λάδι
5 ὀκ. σαποῦνι
2 ὀκ. βούτυρο
5 ὀκ. σταφίδα

10 ὀκ. γεώμηλα
2 ὀκ. ρύζι
4,5 ὀκ. ὀσπρία ξερὰ διάφορα
7 ὀκ. ζυμαρικά²⁴

Ὁ θάνατος ἦταν, ἀσφαλῶς, ἡ πιὸ ὁρατὴ καὶ ὀδυνηρὴ ἐκδήλωση τῆς πείνας καὶ γενικότερα τῶν ἀνατροπῶν πού ἐπέφερε ἡ Κατοχή. Ὡστόσο, ὑπῆρξαν καὶ ἄλλες συνέπειες, λιγότερο ὁρατές. Μερικὲς ἀφοροῦν στὰ ψυχικὰ τραύματα πού ἡ πείνα, ὁ φόβος καὶ τὸ ἄγχος προκάλεσαν στοὺς κατοίκους τὴν περίοδο

22. Πβλ. Ε.Ν. Ροῦσσος, "Τὰ αἷτια τῆς συριανῆς πείνας", *Συριανὰ γράμματα*, ὁ.π., σ. 230· Hionidou, ὁ.π., σσ. 280-282.

23. Δήλωση [πρὸς τὴ δημοτικὴ ἀρχή], 25.10.1941: ΔΑΕ, Ο/Β/Αποθέματα-ἐπισιτισμός/7.

24. Δήλωση πρὸς τὴ δημοτικὴ ἀρχή, 25.10.1941: ΔΑΕ, Ο/Β/Αποθέματα-ἐπισιτισμός/7.

αὐτὴ καὶ φαίνεται ὅτι σφράγισαν τὶς συμπεριφορὲς πολλῶν ἀπὸ αὐτοὺς²⁵. Ἄλλες ἀναφέρονται στὶς κοινωνικὲς συνέπειες ἢ σὲ ἄλλες παραμέτρους. Δυὸ συνδέονται καὶ μὲ τοὺς μύθους ποὺ διατρέχουν αὐτὴ τὴν παρουσίαση καί, ἐπομένως, δικαιολογεῖται ἡ σύντομη ἀναφορὰ σ' αὐτές. Τὶς διατυπώνω μὲ τὴ μορφή ἐρωτημάτων:

Ποιὰ ἦταν ἡ στάση τῶν Συριανῶν, ὀρθόδοξων καὶ καθολικῶν, ἀπέναντι στὸν Ἰταλὸ καί, ἀπὸ τὸ 1943, Γερμανὸ κατακτητὴ καὶ ποιοὶ ὠφελήθηκαν ἀπὸ τὴν ξένη κυριαρχία; Ἡ ἀπάντηση δὲν εἶναι εὐκόλη καὶ δὲν θὰ τὴν διακινδυνεύσω τώρα. Θὰ τολμήσω μόνο νὰ ἐπισημάνω κάποιες πλευρὲς τοῦ θέματος ποὺ ἂν ἐρευνηθοῦν, ἴσως νὰ αὐξήσουν τὶς μαρτυρίες μας καὶ τὶς συνακόλουθες ἐρμηνεῖες.

Στὰ μέσα τοῦ 1941, πρὶν καταρρεύσει τὸ μέτωπο, τὸ μεταξικὸ καθεστῶς, καὶ κατὰ συνέπεια οἱ διορισμένες τοπικὲς ἀρχές, ὑποχρέωσαν τοὺς εὐποροὺς νὰ καταβάλουν, ὑπὸ μορφή ἐράνου, ποσὰ ποὺ ἦταν ἀναλογικὰ μὲ τὴν ἀκίνητη κυρίως περιουσία τους. Στὸ σχετικὸ ἐρασιμὸν κατάλογο τῆς Ἑρμούπολης²⁶ παραelaύνουν πολλοὶ ἐκπρόσωποι τῆς μεσαίας καὶ ἀνώτερης τάξης καὶ τὸ ποσὸ ποὺ καθορίζεται γιὰ τὸν καθένα ἐπιτρέπει τὴ σκιαγράφηση κάποιων ἱεραρχιῶν. Ἡ ἱεράρχηση θὰ μποροῦσε, φυσικά, νὰ προκύψει καλύτερα ἂν διαθέταμε φορολογικοὺς καταλόγους ἢ μὲ ἄλλα ἐνδεχομένως κριτήρια. Τὸ αἰτούμενο πάντως εἶναι νὰ διαγνώσουμε ἂν ἢ πρὶν τὴν Κατοχὴ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἱεραρχία ἄλλαξε καὶ ποιοὶ ὠφελήθηκαν ἢ ζημιώθηκαν κατὰ τὴν περίοδο 1941-1944.

Ποιοί, γιὰ παράδειγμα, ἦταν οἱ συμβαλλόμενοι στὶς ἀγοραπωλησίες ἀκινήτων πού, σύμφωνα μὲ τὶς καταγραφές τοῦ ὑποθηκοφυλακείου Σύρου, παρουσίασαν μιὰ ἐντυπωσιακὴ αὐξηση τὸ 1942 καὶ στὸν ὀρθόδοξο καὶ στὸν καθολικὸ πληθυσμό: ὑπερδιπλασιάστηκαν σὲ σύγκριση μὲ τὸ 1941, γιὰ νὰ πέσουν ἀπὸτομα τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς Κατοχῆς²⁷.

25. Βλ. Φ. Σκούρας κ.ἄ., *Ἡ ψυχοπαθολογία τῆς πείνας, τοῦ φόβου καὶ τοῦ ἄγχους*, Ἀθήνα, Ὀδυσσεύς, 1947, φωτομηχανικὴ ἐπανεκδόση: Ἀθήνα, Ὀδυσσεύς, 1991.

26. ΔΑΕ, Πρακτικὰ Διοικούσης Ἐπιτροπῆς, ἀρ. 13, 1.11.1940. Πρβλ. ἀντίστοιχους καταλόγους στὰ παραπάνω Πρακτικά, ἀρ. 20, 29.9.1942 καὶ ἀρ. 4, 1.2.1943.

27. Βλ. σχετικὴ καταγραφή τοῦ συμβολαιογράφου Μάρκου Προβελέγγιου, *Συριανὰ γράμματα*, ὁ.π., σ. 252:

	<u>Δῆμος Ἑρμουπόλεως</u>	<u>Δῆμος Ἄνω Σύρου</u>
1941	182	249
1942	406	514
1943	108	164
1944	<u>61</u>	<u>139</u>
	757	1066

Είναι γνωστό ότι στη Σύρο, όπως και στις άλλες περιοχές της χώρας, παραπέμφθηκαν, άμέσως μετά την απελευθέρωση, εκατοντάδες άτομα, ορθόδοξοι και καθολικοί, για να δικαστούν με την κατηγορία ότι συνεργάστηκαν με τους κατακτητές. Σχηματίστηκαν δικογραφίες και κάποιοι πράγματι δικάστηκαν και καταδικάστηκαν. Οί περισσότεροι, ωστόσο, άθωώθηκαν με δικαστικές αποφάσεις και, κυρίως, με βουλεύματα. Πολλοί απ' αυτούς ίσως να είχαν κατηγορηθεί άδικα· άλλοι όμως, που άθωώθηκαν από το μετακατοχικό κράτος, είχαν πράγματι συνεργαστεί με τους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Ένας απ' αυτούς ήταν και ο πρόεδρος της Διοικούσας Έπιτροπής του Δήμου Έρμουπόλεως, τόν οποίο τοποθέτησαν οί Ιταλοί και για τά αποθέματα του οποίου σέ τρόφιμα έγινε λόγος παραπάνω. Ο πρόεδρος αυτός, Θ. Καρακαλάς, τó Μάιο του 1942, όταν οί Έρμουπολίτες έθαβαν σωρηδόν τούς νεκρούς των, ανάκηρυξε τόν Ιταλό συνταγματάρχη Δούκα, στρατιωτικό διοικητή Κυκλάδων, επίτιμο δημότη Έρμουπόλεως²⁸. Άθωώθηκε τó 1945 με τó αιτιολογητικό ότι ναι μόν διορίστηκε από τίς αρχές κατοχής, αλλά δέν αποδείχθηκε στό δικαστήριο ότι κατά τή θητεία του αυτή ένήργησε "κατά τρόπον πιεστικόν διά τόν λαόν" και πρós όφελος τών Ιταλών²⁹. Όσον αφορά στήν παραπάνω ενέργειά του, πού συνεπαγόταν τó άδίκημα τής ανάξιότητας, άθωώθηκε και γι' αυτήν, γιατί αποδείχθηκε ότι προέβη στήν υπαγωγή του σχετικού ψηφίσματος "κατά τήν πίεσιν"³⁰. Μάλιστα, ωστόσο, είχαν καταθέσει ότι ο Καρακαλάς δέν έκρυβε ότι ήταν φανατικός Ιταλόφιλος, ότι διέδιδε ότι τόν πόλεμο θά κερδίσουν ή Γερμανία και ή Ιταλία, και σέ παράπονα τών δοκιμαζόμενων κατοίκων από τήν πείνα φέρεται ότι είχε απαντήσει: "Πρέπει νά πεθάνετε, διότι είσαστε άγγλόφιλοι και φίλοι τών συμμάχων όλοι οί Σύριοι"³¹. Άθωώθηκαν, επίσης, και δύο άλλα μέλη τής Διοικούσας Έπιτροπής πού επί πλέον είχαν χρησιμοποιήσει τή θέση τους για νά πουλήσουν στή μαύρη άγορά τής Αθήνας συριανά γεωργικά προϊόντα³².

Τά αρχεία τών δικών τών δοσιλόγων σώζονται³³ και μιá μελέτη τους, με τήν ψυχραιμία πού όφείλει νά έχει ό ιστορικός, θά επιτρέψει, ένδεχομένως, και πρós αυτή τήν κατεύθυνση νά επισημανθεί ή σχέση ανάμεσα στούς μύθους πού σχηματίστηκαν και τίς πραγματικότητες. Τó έγχειρημα δέν είναι, όπως ύπο-

28. ΔΑΕ, Πρακτικά τής Διοικούσης Έπιτροπής, αρ. 125, 12.5.1942. Βλ. στά ίδια Πρακτικά, αρ. 2, 7.11.1944, τήν ανάκληση τής πράξης αυτής από τήν άμέσως μετά τήν απελευθέρωση προκύψασα Διοικούσα Έπιτροπή.

29. Δ. Χάλαρης, *Τά Κατοχικά*, ό.π., τ. Β', σσ. 250-258.

30. Ό.π.

31. Ό.π., σ. 255.

32. Ό.π., σ. 254.

33. Πβλ. Έλένη Χαϊδιά, "Είδικό δικαστήριο Θεσσαλονίκης (1945-1946): Η περίπτωση τών οικονομικών δοσιλόγων", *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τ. 8 (1996), σσ. 201-210.

στήριξαν μερικοί, αναμόχλευση παθῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς προϋποθέσεις τῆς αὐτογνωσίας μας. Δὲν ἀποβλέπει στὴν κατανομὴ εὐθυνῶν, ἀλλὰ στὴν ἀνάδειξη τῶν καταστάσεων ποὺ καθόρισαν, στὴν κρίσιμη αὐτὴ περίοδο, τὶς στάσεις καὶ τὶς συμπεριφορὲς τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ομάδων³⁴.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

34. Ἡ περίπτωση τῆς Σύρου ἴσως νὰ φαίνεται, λόγω τῆς παρουσίας καθολικῶν καὶ ὀρθοδόξων κατοίκων, ιδιόμορφη. Ἀναδεικνύει, ὥστόσο, τὰ μικρὰ καὶ τὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ προκάλεσε ἡ Κατοχὴ στὶς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων. Μπορεῖ, ἐπομένως, νὰ λειτουργήσει ἐξίσου παραδειγματικά γιὰ παρόμοια φαινόμενα ποὺ συνέβησαν σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας.

